

Közgazdasági Szemle, LVII. évf., 2010. június (555–559. o.)

Erőszak és növekedés

**Gondolatok Douglass C. North, John Joseph Wallis és Barry R. Weingast:
Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting
Recorded Human History című könyv kapcsán**

Cambridge University Press, New York, 2009, vii + 308 oldal

Két évet várt nagy érdeklődéssel a könyv megjelenésére a szakma. A várakozás azoknak a már korábban publikált tanulmányoknak és előadásoknak volt köszönhető, amelyekben a szerzők felvázolták a könyvben alkalmazott elméleti keretüket. Ez új megközelítést kínál annak a problémának a megértésében, hogy az emberiség hogyan fékezte meg a történetét inherens módon átszövő erőszakot. Mivel az erőszak megfékezése és a gazdasági növekedés elválaszthatatlan kapcsolatban állnak, így a szerzők elméleti kerete végső soron a gazdasági fejlődést „szolgáló” intézmények történeti fejlődését magyarázza. Bár North és szerzőtársai maguk explicit módon nem minősítik elméletüket, a történelem szinte egészén átívelő példáik azt sejtetik, hogy az intézményi fejlődés valamiféle általános, de mindenképpen nagy ívű fejlődésének magyarázatát kívánják nyújtani. Vállalkozásuk alapvetően sikeres, de ez nem jelenti azt, hogy egy sor kérdést ne hagynának megválaszolatlanul. Állításaik erősek, inspirálók és szemléletformálók, a kötet bizonyára bekerül az intézményi közgazdaságtan kötelező olvasmányai közé. A könyv ugyanakkor izgalmas és élvezetes olvasmány is, tele történelmi példákkal, ami nemcsak az intézményi közgazdaságtani irodalomban jártas kutatóknak jelent hasznos olvasmányt, hanem a társadalomtudományok iránt érdeklődők széles köre számára is.

A szerzőket aligha kell bemutatni. Douglass North közgazdasági Nobel-díjas gazdaságtörténész, az intézményi közgazdaságtan egyik legprominensebb kutatója. Társzerzői John Wallis és Barry Weingast,¹ akikkel már korábban is volt társszerzői viszonyban North, és akik tekintélyüket annak köszönhetik, hogy briliáns módon képesek az intézményi közgazdaságtani elemzésekbe integrálni a történelmi szemléletet. E könyv, amely egyedinek tekinthető mindhármas munkássága tekintetében, azt bizonyítja, hogy együttműködésük ez esetben is gyümölcsözőnek bizonyult. A szerzők munkásságát ismerő olvasók azonnal érzékelik, hogy mindhárman jelentősen hozzájárultak a könyvhöz.

A kérdés

A kötet az intézményi fejlődés komplex folyamatát teljesen újszerű keretben mutatja be. Az alapfogalom, amelyből a szerzők elindulnak, a társadalmi rend. A társadalmi rend magában foglalja a gazdasági, politikai, katonai, vallási és egyéb rendszereket. A társadalmi rendek különböző módon képesek az emberek között inherens módon létező erőszakot kontrollálni, s alapvetően abban különböznek egymástól, hogy milyen intézményekkel tudják ezt megtenni. A szerzők szerint az emberiség történetében háromféle rend létezett:

¹ *Douglass North*: Washington University, St. Louis és Hoover Institution, Stanford University (<http://economics.wustl.edu/north> és http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1993/north-autobio.html).

John Wallis: University of Maryland, College Park és National Bureau of Economic Research (<http://econweb.umd.edu/~wallis/Index.htm>).

Barry Weingast: Department of Political Science, Stanford University és Hoover Institution (<http://politicalscience.stanford.edu/faculty/weingast.html>).

a primitív rend, amely a vadászó-gyűjtögető társadalmakat jellemezte,² a korlátozott hozzáférést biztosító rend (*limited access order*) vagy más néven természetes állam (*natural state*) és a szabad hozzáférést biztosító rend (*open access order*).

North és szerzőtársai tehát az intézmények szerepére helyezik a hangsúlyt annak a kérdésnek a megválaszolásban, hogy a társadalmi rendek milyen logika mentén valósítják meg az erőszak kontrollját. Legnagyobb mértékben a szabad hozzáférést biztosító rend képes korlátozni az erőszakot, következésképpen *tartós* gazdasági fejlődés csak ebben a rendben lehetséges. Ez a rend azonban csak nagyon kevés országban fejlődött ki, valójában ez idáig csak a Nyugat fejlődése vezetett ennek kialakulásához. Ezt hangsúlyozva valójában North, Wallis és Weingast is ugyanazt az alapvető kérdést feszegeti, amely Adam Smith óta az egész közgazdaságtan homlokterében áll: miért nem képesek egyes országok fejlődni? Az intézményi közgazdaságtani kutatások a piacot támogató *jó* intézmények [szilárd tulajdonosi jogok, a szerződések kikényszeríthetősége, a jog uralma (*rule of law*) stb.] szerepét hangsúlyozzák a gazdasági fejlődésben. Az a kérdés azonban, amelyre az intézményi közgazdaságtani kutatások nem képesek átütő magyarázatot adni azon túl, hogy a formális és informális intézmények összhangjának szükségességét emelik ki, éppen az, hogy miért nehézkes ezeknek a *jó* intézményeknek a transzferálása a fejletlen országokba, vagy ha részben sikerül is, azok jelenléte miért nem vezet minden esetben gazdasági fejlődéshez.

A könyv elméleti keretében ez a dilemma úgy fogalmazódik meg, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a korlátozott hozzáférést biztosító rend szabad hozzáférést biztosító renddé alakulhasson át. A szerzőhármás tehát a gazdasági fejlődés alapkérdését a korlátozott és a szabad hozzáférést biztosító rend közötti átmenet lehetőségére vezeti vissza.

A korlátozott versus a szabad hozzáférést biztosító rend

A szerzők a korlátozott hozzáférést biztosító rendet, amelyet másképpen természetes államnak neveznek, a rendek domináns típusának tekintik. Ez a rend körülbelül tízezer évvel ezelőtt jelent meg. Legfontosabb jellemzője, hogy a politikai rendszer befolyásolja a gazdasági rendszert, járadékot biztosítva az uralkodó elitnek. Itt az erőszakot az korlátozzák, hogy az erőforrásokhoz való hozzáférés és a szervezetek alakításának lehetősége az elit privilégiuma, amelynek tagjai így a gazdasági előnyök megszerzésre koncentrálnak az erőszak helyett. Ez a rend nagy változatosságban létezett, hiszen az ókori Mezopotámia vagy a Görög Birodalom, a középkori Anglia éppúgy jellemző példák, mint a mai Argentína, Oroszország vagy Mexikó.

A korlátozott hozzáférést biztosító rend az egyéni kapcsolatokon alapul, ahol az egyének személyes tulajdonságai és társadalmilag meghatározott tulajdonságai összekapcsolódnak. A rend életképességét az biztosítja, hogy a hatalommal rendelkező egyének koalíciót alkotva egyrészt korlátozzák az erőszakot, ösztönzőt teremtve így a gazdaságilag hasznos tevékenységre (a termelésre), másrészt széles körre kiterjesztik a társadalmi interakciókat. Ugyanakkor az erőszakot gyakorló vagy gyakorolni képes elit garantálja a tulajdonosi jogokat is, mert így nagyobb jövedelemre tehet szert, mint egyébként, és ezzel egyben ösztönöz a kooperációra is. Így ezt a rendet is jellemezheti a növekedés, amely azonban „törékeny”, szemben a másik rendre jellemző tartós növekedéssel. A járadékvadászat inherens jegye ennek a rendnek: az elit a gazdasági előnyök megszerzésére eszközként használja az államot.

A szerzők a természetes állam kapcsán hangsúlyozzák, hogy bár az nagyon stabil, de nem statikus, éppen ellenkezőleg, fejlődik. Három alaptípusát írják le: a törékeny (*fragile*), az alap (*basic*) és az érett (*mature*) természetes államot. A törékeny természetes állam,

² A primitív rend rövid bemutatása után a szerzők a továbbiakban nem foglalkoznak ezzel a renddel.

amely manapság sem ritka (például Afganisztán, Irak vagy Szomália), alig képes magát fenntartani a külső és/vagy belső erőszakkal szemben. Itt az intézményrendszer nagyon egyszerű: még azt sem teszi lehetővé, hogy az elit tagjai hihető módon elköteleződjenek a szabályok betartása mellett. Világos, hogy gazdasági fejlődés ebben a struktúrában nem lehetséges. Az *alap* természetes államban az állam szervezeti struktúrája szilárd és stabil, de az állam nem örökéletű (*perpetually lived*), így a fejlődés korlátozott és törékeny. Az *érett* természetes államban szofisztikált magán- és közszervezetek alakulnak ki, valamint kifejlődik a magán- és közjog, amely akár látványos fejlődéshez is vezethet. A természetes állam tehát nagy változatosságban létezett/létezik, de a fő kérdés az, hogy miként fejlődik. A szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a természetes állam dinamikája a domináns elit dinamikájától függ, s a fejlődési pálya nem egyenes vonalú, gyakoriak a visszakanyarodások, és korlátozott a fejlődési lehetőség.

Az évezredek óta létező természetes állammal szemben a szabad hozzáférést biztosító rend csak mintegy 200 éve – nagyjából az angol ipari forradalom kezdete óta – alakult ki, és csak körülbelül két tucat országban valósult meg, amely kivétel nélkül mind fejlett, demokratikus ország.³ Ez a rend a Nyugat fejlődésének a terméke. Mindenki számára egyenlő hozzáférést biztosít a szervezetek alakításához, erős civil társadalom jellemzi, és a cserék személytelenek. Alapja a gazdasági és politikai verseny, amely hatékonyan képes korlátozni az erőszakot. Senki sem áll a jog felett, és erős „third party” szervezetek (hadsereg, rendőrség, bíróság) fejlődnek ki. Szemben a korlátozott hozzáférést biztosító renddel, itt az intézmények (például az állam és a szervezetek) személytelenek, azaz örökké létezők (*perpetually lived*), s ennek nagyon jelentős szerepe van a gazdasági növekedésben: az uralkodó személyétől függetlenül létező állam vagy a tagok személyeitől függetlenül létező gazdasági szervezet (például a részvénytársaság) elsősorban a szerződéses szabadságot és a szerződések jobb kikényszeríthetőségét teszik lehetővé, s ezen keresztül segítik a piaci csere fejlődését.

A szabad hozzáférést biztosító rendben a politikai és a gazdasági rendszerek elválnak egymástól: az egyéneknek nincs szükségük politikai hatalomra ahhoz, hogy gazdasági jogaik legyenek. Nem arról van szó, hogy ne lenne járadékvadászat ebben a rendben is, csak arról, hogy a politikai verseny miatt egyetlen hatalmon lévő (kormányzó) csoport sem képes „túl sokat” elsajátítani. Ezen a ponton hiányérzete támadhat az olvasónak, a szerzők ugyanis témájukkal összefüggésben nem elemzik mélyebben a járadékvadászatot, nem végeznek összehasonlítást a másik rendre jellemző járadékvadászattal. Pedig North és szerzőtársai azt sugallják, hogy az más természetű a két rendben.

Szintén hiányolható, hogy – a természetes állam belső fejlődésének leírásához hasonlóan – nem szólnak a szerzők a szabad hozzáférésű rend fejlődéséről. Ez például már csak azért is fontos lenne, mert a mai fejlett demokratikus társadalmakban a mindenkori elit nagy társadalmi elosztórendszereket működtet annak érdekében, hogy a rend által biztosított piac működésének előnyeiből az egyének szélesebb körben részesedjenek. A jóléti típusú államok pedig minden bizonnyal a fejlődés egy újabb fázisát képviselik a szabad hozzáférést biztosító rendeken belül.

Az átmenet

A kritikus társadalmi-gazdasági fejlődést a korlátozott hozzáférést biztosító rendből a szabad hozzáférést biztosító rendbe való átmenet jelenti, mivel egyedül ez utóbbi típusú rend képes tartós növekedésre. North és szerzőtársai szerint az átmenet két lépésben valósul

³ Az országok körét pontosabban nem határozzák meg a szerzők, pedig érdekes lenne tudni, vajon ebbe a körbe sorolják-e a közép-európai átmeneti országokat, beleértve Magyarországot is.

meg. Először az elit tagjai személytelenül kezdik kezelni egymást, ami az egyéni privilégiumokat jogokká alakítja, amelyek a pozícióhoz tapadnak, s nem a személyhez. Másodsor, létrejönnek azok az intézmények, amelyek védik ezeket a jogokat, és egyben kiterjesztik azokat a népesség szélesebb körére is. Az átmenet során legnagyobb fenyegetéssel az elit privilégiumaira más elit csoportok vannak.

Ahhoz, hogy az első folyamat végbe menjen, három küszöbfeltételnek (*doorstep condition*) kell kialakulnia: meg kell valósulnia a jog uralmának (*rule of law*) az elitre nézve, a hadsereg politikai ellenőrzésének, valamint az államnak örökké létezővé kell válnia. Történelmi példák mutatják, hogy e feltételek közül több vagy kevesebb időnként teljesült egyes társadalmakban, de mivel nem mind, azok mégsem tudtak átlépni a szabad hozzáférést biztosító rendbe. Az egyetlen átmenetet ez idáig a Nyugat fejlődése produkálta. Az átmenet tehát rendkívül nehéz és ritka, a szerzők logikája szerint ez mesterséges, megtervezett úton nem is valósítható meg. Az átmenet megindulásához ugyanis az elit érdekében kellene állnia a személyes privilégiumok jogokká való alakításának kezdeményezése, s ezt követően is a folyamat fejlődését mindvégig a résztvevők racionális magatartása viszi előre.

Történelmi példák

Szerzők számos történelmi és a valós életből vett példával szemléltetik az elméleti keretet. A történelmi példák sorából kiemelkedik a harmadik fejezet, amely a feudális Anglia esetén mutatja be, hogyan fejlődött a földtulajdonviszonyok és az uralkodó (állam) kapcsolata. Az angol fejlődés példája jól érzékelteti, hogy már a feudális Angliában hogyan jöttek létre a földtulajdon terén azok az intézmények, amelyek a korlátozott hozzáférést biztosító rend szabad hozzáférést biztosító renddé alakulásához vezettek. Ebben a folyamatban a kulcselem az volt, ahogyan a földtulajdon személytelenné (*impersonal*) vált, s ezzel együtt egyre szilárdabbá is. A különutas angol feudalizmus (*bastard feudalism*)⁴ tehát a földtulajdon fejlődése terén a kontinentálistól eltérő utat járt be: a csatlósok katonai szolgálataért járó földadomány helyett a pénzbeli juttatást hívta életre, s ezzel nagyban hozzájárult a társadalmi mobilitás növekedéséhez, amely a fejlődés egyik fő mozgatórugójává lett. A középkori Angliában a földtulajdon bonyolult rendszere jött létre: a földhasználati jogon több személy is osztozhatott, bizonyos jogok örökölhetők voltak, mások nem. Következésképpen az arisztokrácia számára a föld egyre kevésbé volt a hatalom forrása, miközben a hatalom új forrásai (például a kereskedelem) jelentek meg, s éppen ezek bizonyultak kritikusnak az angol fejlődésben.

A különutas angol feudalizmus elemzésével messze nem azonos terjedelemben, de változatos korok változatos államai szolgáltatnak példát a három szerzőnek. A *törékeny* természetes államból az *alap* természetes államba való átmenet illusztrálására két időben és földrajzi térben is nagyon távoli példát hoznak: az azték birodalmat és a Karolingok birodalmát. Az *alap* természetes államból az *érettbe* való átmenetet pedig a feudális Európával és a benne megerősödő egyházzal mutatják be. A történelmi példák jól bizonyítják, hogy az egyre fejlettebb típusú természetes államba való átmenet során a fegyveres erőszak egyre csökkent, de az csak a szabad hozzáférést biztosító rendbe való átmenet után vált képessé önmagát erősítve csökkenni a politikai és gazdasági verseny nyomán.

A hatodik fejezetben a szabad hozzáférést biztosító rendek kialakulására a szerzők a három klasszikusnak számító történelmi példát elemezik: az angol, a francia és az amerikai átalakulást. A három ország példája nyomán világossá válik, hogy nem létezik egyetlen,

⁴ A *bastard feudalism* csaknem lefordíthatatlan magyarra, a történelemtudományban az *elkorcsosult feudalizmus* elnevezést használják.

egyedi és egyértelmű recept az átmenetre, hiszen a küszöbfeltételek eltérő intézményekkel és eltérő úton jöttek létre e három országban. A 19. században Nyugaton a személytelen politikai és gazdasági szervezetek kialakulása, megerősödése és elterjedése vezetett a szabad hozzáférést biztosító rendbe.

Következtetések

A könyv elméleti kerete alapján tehát komoly kétségeink támadnak a fejletlen országok gazdasági felzárkózását illetően. Mivel a társadalmi rendek inherens logika alapján működnek, s az intézmények jellemzők a rendekre, azok a fejlesztési programok, amelyek a szabad hozzáférést biztosító rendre jellemző jó intézmények átültetése révén kívánják a fejlődést megindítani, nem vezetnek gazdasági fejlődéshez a fejletlen országok korlátozott hozzáférést biztosító rendjében. A könyv érvelése alapján a fejletlen országok ilyen irányú erőfeszítései (például a Világbank és a Valutaalap programjai) is mind értelmetlenek és haszontalanok a fejletlen országok számára, mert azokat a másik rend „logikája” alapján tervezték meg. Ennek kapcsán a kötet szerzői hangsúlyozzák, hogy a nyugati reformokat szorgalmazók nem értik meg azt, hogy a korlátozott hozzáférést biztosító rendet nem meggyógyítani kell, mert az nem beteg: ez egy stabil egyensúlyi megoldás, amelynek más a „logikája”, mint a másik rendnek. Tartós növekedést a fejletlen országok csak akkor érhetnek el, ha átalakulnak szabad hozzáférést biztosító renddé. Ehhez nem elég, de nem is lehetséges pusztán bizonyos intézményeket adoptálni, hanem „intézményesíteni” (*institutionalizing*) kell magát a szabad hozzáférést biztosító rendet. Ez azonban, ahogy a könyv meggyőzően megmutatja, nehézkes, és nagy ritkán fordul elő – nem tudjuk, hogy hogyan kellene kezdeményezni és levezényelni egy ilyen folyamatot.

A könyvnek nem az volt a célja, hogy megoldási javaslatot adjon erre a problémára. A felvázolt elméleti keret azt mutatja meg, hogy a fejletlenség és a fejlődésre képtelenség okai nem sorolhatók fel pontokba szedve egy listában: a fejletlenség megértéséhez az emberi társadalom intézményi fejlődési *folyamatát* kell megértenünk. S ennek megértéséhez e kötet is jelentősen hozzájárul.

Kapás Judit